

ӨӨЛГҮ ОРУК

ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ТОСКУ СЕССИЯЗЫ

1966 ЧЫЛДА ТЫВА АССР-НИН УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙН ХӨГЖҮДЕРИНИН КҮРҮНЕ ПЛАНЫНЫ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-нин Курланының даргазы, депутат эш А. М. АРЛАНМАЙНЫН илеткелинден

— Эштер депутаттар!
Чеди чылдыг сөөлү чылы—1965 чыл доозулган. Ол чыл бистин күрүневиини төөгүзүп чурттуң политиктиг, нийетиле болгаш экономика-тиг амдыралында улуг-улуз чарыкталарын чылы болуп арткан.

Бедээ ажил-агыйн улам ынай көдүр талазы-биле соңгаларын, мас сорулгаларын, улетпүрүг өргө-леп башкаарын экижилер, планнашкынын сайырангайлар болгаш улетпүрүг бугурааларының экономика-тиг беришкенин күштелдирер дугайында СЭКП ТХ-ның март база сентябрь Пленумдарында хүлээп алдырган шийтпирлер Совет Эвилелинин бүгү экономиказынын хөгжүдүзүн дүгүдөйгө шийтпиринг ролду ойноп, коммунисттиг тургузушкунуң сорулгаларын улам чедишкенин боттандырып дуга-лаар — деп, эш Арланмай илеткелин агаалаш, 1965 чылда бистин чурту-вус аажок улуг бурунгар бажым-нарын кылганын, ылаңгыга бүгү чурт, эвилелешкен болгаш автоному-республикалар улус ажил-агыйн хөгжүдүзүн чыл планын чедиш-кенин күтүскөтүн ол демдегелен.

Чад беш чылдын баштайгы чылы—1966 чыл совет улуска онза ужу-дузалаг. Ол чыл агаи чад беш чылда Совет Эвилелинин политиктиг, экономика-тиг болгаш культу-р хөгжүдүзүн перспективаларын ажаалда кылдыр, бистин партиавис-тиг ХХП сьездинин чыгып өртө-ри-биле демдегелен — деп, ор-тор илеткелин улам чыгылашаан, рес-публиканын улус ажил-агыйн хөг-жүдүзүн талазы-биле чеди чылы, оон иштинде сөөлү чыл—1965 чыл-дын план күсөлдөзүн чамдык түн-нелдери анализтегиче шилчез.

Нийти продукция бүдүрүлгө-биле республиканын бүгү улетпүрү чеди чылдын планын ооналгазын 105,9 хуу күтүскөтүн ийкеп, 1959—1965 чылдарда улетпүрү продукция-зынын немелде өсүлгө 151,3 хууга планнаттынган турган бола 161,5 хуу болган, азы пландан ажыр 7,6 миллион рублдың продукция-зын бүдүртүнгөн.

Ол үениң дүгүзүндө улетпүрүнүң кол-кол адыларын хөгжүдүзүнүн планын ооналгазы ажыр күтүскөтүн-ген. Оон-биле чергелештир улетпүр-нүң чамдык чугула адыларын сай-зыралыр талазы-биле чеди чылдын планын ооналгалары күсөлтүмүн, ылаңгыга 7,2 мун кубометр демир-бетон конструкциялар, 37 миллион сөзек тууйбу, 20 мун кубометр туугут мыйжы, 16 мун ажем хөм

идиктер чедир беринмиз.

Тыва АССР-нин улетпүрү 1965 чылда нийти продукция бүдүрүлгө-нүң күрүне планын 4,4 хууга ажыр кү-сөлтүп шыдаан, оон иштинде элек-тронергия, хөмүр даш, хөм база кидис идик болгаш сүт бүдүрүлгө-лери онза күженишкенин ажаалда-нын илеткелин улуг өөрүшкү-биле демдегелеш, а туугут тууйбузунуң, даарыныга кылганын, аэт ажил-агыйн кылганын, пиво ба-за ээрипс суксунгар болгаш мебель кылганын бүдүрүлгө-лери план-ны ооналгалары ыракта чедир күсөлтүмүн сессияга дынаткан.

Республиканын транспорт улам ынайгы хөгжүдүзүн алган. Чүктөр болгаш пассажирлер сөөртүлгө-нүн хөмчөзү өскөн, автопарктын саны көвүдөн. Ылаңгыга республика-нын автоэргелери (начальниги эш Антышев) 1965 чылда чүк сөөр-түлгө-нүн планын ооналгазын күсөлтүп барганын илеткелин айткан.

Чеди чыл дүгүзүндө капитал са-дышкынынын нийти хөмчөзү 164 миллион рубль, оон иштинде чер-чер Советтеринин талазы-биле 29,7 миллион рубль болган. Чеди чыл иштинде чуртталга туугуна 37 миллион рубль чарыгалаттынган болгаш 258 мун дөрбөчтин метр чуртталга шөлү ажаалда кирген. Чеди чылда Ак-Довуракта лаг-дугу комбинаттын бири эччез, ыла ба-за Чазанада хлеб заводтары. Кы-зылда эт комбинаты, «Тыва лаг-дугу», «Тыва кобальт» комбинат-тары ТЭС-тер, 13,200 оуттут 62 школа, 1800 оуттут 15 култура черлери, 352 орунуг эжилелер болгаш өске-даа чугула туугулар кылганын, ажаалда кирген.

Оон-биле кады капитал туугут талазы-биле чеди чылдын планын ооналгазы республика күсөлтүп шы-даанын, ачаа көрдүнгөн 31,5 мил-лион рубль чедир шингээтинмизин эш Арланмай демдегелеш, ылаңгыга чырыдышкын, кадык камгалаа, коммунал болгаш кедээ ажил-агый туугуларын көчүгү оожум чөргү-сөлдөни айткан. Капитал туугу-лар планынын күсөлтүмүн илетке-лин кол чылаанын туугут баа-за-зынын чок болуп турарында, ажилын күжүнү быжыгалаттын-май келгенде, туугут черлеринде күш-ажылы багай организа-ста турарында дээрлик ол депутаттар-нын кичээнгейи улаңдырган.

Республиканын элээн хөй кол-зо, сөөкөттөрү мал ажалында ажил-агыйн эвес чорукту болдурбушаан, улуг каражаа таварыш келген. Чүгө 1965 чылда безин 72 мун баш мал хороп өлгөн, оон хөй кезин Таңды, Бик-Хем, Эрэин район-

нарга оонажып турар. Баа-Хем, Тес-Хем, Эрэин, Овур районнарын ажил-агыйлары малдан чаш төл алышкы-нын чыл санында 65—80 баштан ажырбай келген. Мал бажынын өсүлгө-нүнде малга чөм-сүүрүнү бе-деткелинде чүлдөшпөс чорук мал ажилын сайырадырынга ам-даа кол моондак бөдүшкөн дээрин илетке-лин ооналап демдегелеш.

Республиканын ажилчы чонунун амдырал, садыг, культура ханды-рылганында чамдык чедишкенин илеткелин сеткил ханышкын-биле демдегелеш, бо чугула черекте ам-даа бар улуг-улуз чедистерин дугайын хөйчү чугаалаан. Чүл дие, ажил-чы чонга чуртталга туугу негелде-ден дыка хожудар турар. Республи-канын хоорай, кедээнгей өрткөн чылын нийти-биле 1800 дөрбөч-тин метр чуртталга шөлү чедир бер-линмиз. Орал-бажын хандырыла-зынын талазы-биле ырак олар-ларда ажиллап турар малчын өргө-леп мурунку хөвөр берге байдалдарга турбушаан. Ам-даа 1600 ажыр өргө-леп өлгөндө чуртта-шаан, оон хөй нурулу Бай-Тайга, Барыин-Хемчик, Тес-Хем районна-рга оонажып турар. Кедээ чуртта-шкын чунар бажын, парикмахер-ска болгаш өске-даа чүлдөр-биле хандырылазын ам-даа дыка четпес.

Республиканын Бай-Хаак, Самагал-дай, Эрэин, Хандагайты суурлары мынчага суг-биле хандырылган.

Чонуну материалын хандырыла-зында садыг, нийтин чөмөчө-лө-нү кол айттыр. Ындыг турбуже, бо чугула черекте ам-даа дыка улуг четпестер бар. Хун бурунги хөг-жүдүзүн чугула барааннарын садыг четкилеринге болгаш чок-ла үзүткө-лөргө болгаш, Бо талазы-биле бай-далың Бай-Тайга, Тес-Хем, Улу-Хем районнарында көчүгү багай. Хоорай-даа, кедээ-даа черлерде са-дыгын культуурамыз чамык, көбө-рө-тү салышкын системанында өрө-самчылдарын хөмчөзү ам-даа улуг болуп артпашаан.

Чонуну амдырал хандырыла-зында бо бүгү четпестерин дугайы ту-гуларын республиканын Коммунал ажил-агый министрствозунга, ам-дырал хандырылазынын эргелен-де, Кедээ ажил-агый министрствозунга, респотребсоюзга болгаш про-дсоюзга сессияда дашкын илетке-лин саналаш, 1966 чылда улус ажил-агыйн планын кол-кол көр-гүзүлгө-нүн анализтегиче шилчез. Оон чугаалааны бола:

Чамдык районнара ажилчы чон-нар депутаттарынын чер-чер Совет-тер бөлжөткө чондан ажаа-хөргөй-лери өй-шаанда кирип алырын ужу-дузанын чедир үнелер көрбөй турар. Оон ужурунга Бай-Тайга, Тес-Хем, Улу-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш өске-даа районнара үндүрүг бол-гаш страхование чылаанын багай чоруктан.

1966 чылда республика бюджет-нин чарыгалары кол улаганын кынар талазы-биле даразында тү-нерге доктаатынып турар: улус ажил-агыйынга 848,0 мун рубль азы өрткөн чылга улус 106 хуу өсөр, кедээ ажил-агыйн ажаал-дырынга 1067 мун рубль кирип турар, ол бола 50 хуу көвүдөр дээни ол. Суг ажил-агыйынга 700 мун рубль чарыгалары көрдүнгөн.

Чонуну амдырал хандырыла-зында холбашкан бүдүрүлгө-лери ак-шаладырынга 224 мун рубль республика бюджетинден үндүрүп берип турар. Хлеб-пекарня улетпү-рүнү бүдүрүлгө-лериин туугуна 138,0 мун рубль чарыгаларын төлөйлөп турар. Чуртталга комму-нал ажил-агыйн ажаалдырынга 5.756,0 мун рубль, азы өрткөн чылдында 1.210,0 мун хөй рубль чарыгаларын көргөн. Оон иштинден чуртталга туугуна 3.400 мун, капитал салышкыны-на 799,0 мун, хоорайларын болгаш районнар төптөрин чаагылазынга 1060,0 мун болгаш чуртталга ба-жынынын капитал септелгенин 485,0 мун рубль чарыгалар апар.

1966 чылда социал-культура хөм-чегерин 18.597,7 мун рубль азы өрткөн чылга улус 1.485,0 мун рубль хөйчү бюджеттен үндүрүп берип айткан. Оон иштинден школа-лар, интернаттар, уругулар ба-жыны болгаш улус өөрдөгизин өскө-даа албан черлеринин ту-гуна болгаш ажаалда-тежээлинге 16.538,9 мун рубль чарыгалар, ол бола өрткөн чылдында 1.281,9 мун азы 8,4 хуу хөй болуп дээни ол.

1966 чылда уругулар асылдыры-н болгаш садыгында уругуларын са-ны 6.683 кижиге чедир көвүдөр азы 300 уругулар нежеир.

— 1965 чылга болаарга 1966 чылда республиканын улетпүр про-дукциязынын хөмчөзү 4,8 хуу өсөр, азы 30.314 мун рубль болуп. Электронергия ажаалда кылганын 85,8 миллион киловатт-шакка улагар ийкеп, 1965 чылга улус 11,6 хууга өсөр.

Өрткөн чыл-биле демир-бетон кон-струкцияларын— 4,2 мун кубометрге, тууйбу бүдүрүп 13,4 хууга, лаг-дугу тывары— 17 хууга өсөр, туугут чүзүүн, олар мыйжы беле-ткэрин 276 мун кубометрге чедир.

Чик улетпүр талазы-биле 1966 чылдын планында лаарыныга кы-лыгынын 3,4 хуу өсүр. Ажыр-чөм улетпүрүнүн талазы-биле аэт болбаадырды кылганын 4,9 мун тоннага, сүт про-дукция-зын— 8,5 мун тоннага, мал сар-жаа— 600 тоннага, кондир кы-лыгынын 750 тоннага чедир.

Чурт улетпүрүгө күш-ажылы бүдүрүлгө-нүн 1965 чылда демир-бетон 2,4 хуу өсүр. Бүдүрүлгө чарыгаларын 0,9 хуу кымырар көрү-лүп турар. Чурттагы чонга комму-налдыг ачы-дуз көрүзүлгө-нүн хөмчө-лө-нү өрткөн чылдан 17 хуу өсү-рүр ийкеп, 1 миллион 300 мун рубль чедир. Ол талазы-биле кол кичээнгейн кедээ чонче улаңдыр салыр.

1966 чылда транспорттун бүгү хө-вирлерин улам хөгжүдүзүнүн со-рулгалары салдынып турар. Нийти ажил-агыйн автомобиль транспор-тунга чүк сөөртүлгө-нүн хөмчөзү 29,8 хуулан ажыр өсөр. Автомобиль транспортуна пассажирлер сөөртү-лгө-нү 10,6 хуу, а агаар транспортун-га—22 хуу өскөн турар. Нийти ажил-агыйн автомобиль оруктары-нын хөмчөзү 1966 чылда 35,2 ки-лометрге узаар, чаа туугу оруктарга капитал салышкынын хөмчөзү 1487 мун рубль болуп.

Республикага капитал салышкы-нынын нийти хөмчөзү 32300 рубль түгө көрдүңүп турар. Оон иштинден 14.340 мун рубль «Тыва лаг-дугу», «Тыва кобальт» комби-наттарынын туугуна, 5800 мун рубль Ак-Довурак Абза орунун туугуна чарыгалаттын.

Кедээ ажил-агыйн күрүнеин ка-питал салышкынынын нийти хөмчөзү 7316 мун рубль болуп. Чер-чер Советтеринин талазы-биле

күрүнеин капитал салышкыны-нын хөмчөзү 6248 мун рубль болуп, оон иштинден:

1. 397 мун рубль бүдүрүлгө ту-гушкунуна, оон иштинден 140 мун рубль Саян-Шушенская ТЭС-тин суг хөмө алыр чериниң зонаныга беле-ткөл ажааларын чорударынга чарыгалаттын.

170 мун рубль ажыр-чөм улетпү-рүгө, 80 мун рубль чурттагы чонун амдырал хандырылга бүдүрү-лгө-нүн туугуна чарыгалаттын.

2. Бүдүрүлгө эвес хөвиринин ту-гушкунуна шунту 5831 мун рубль дөвөйлөтүлүп турар, оон иштин-ден:

3410 мун рубль чуртталга ту-гуна;

900 мун рубль коммунал ту-гуна;

1040 мун рубль чырыдышкын туугуна;

480 мун рубль кадык камгала туугуна чарыгалар.

Республиканын ажилчы чон бо чылын күрүнеин капитал салышкы-нынын хөмчөзү 17000 дөрбөчтин метр шөлүгү 595 квар-тираны, а ажаалдырымыннан үер хөргөйлөргө күсө-биле 33 квар-тираны алыр. Күрүне чылынын дугайын ажаалда турган, хууну хөргөйлөп 5 мун дөрбөчтин метр чуртталга шөлү туугуна база көр-дүңүп турар. Бо чылын кедээ че-рлерде чурттап турар башкыларга 21, медицина ажил-агыйында 7, амдырал хандырылга ажил-агый-ларында 7 чуртталга бажынынын капитал салышкынын хөмчөзү-биле туугуна көрдүңүп.

Бо чылын коммунал туугушкунуң күсө-биле 7 километр суг дамчы-лыгын, оон иштинде 4 километрин Кызылга, 3 километрин Бай-Хаакка; 2,4 километр канализацияны Кызыл-га туугуна, Кызылга база Кызыл-Ма-жылга хөп чурт черлерин, чамык эччез 20—20 киж кирип, ийи чунар бажынын, Тоора-Хемге 10 киж кирип чунар бажынын туугуна планнаа болгаш чырыдышкынын, кадык камгалаанын, чонга ачы-ду-за чедистерин элээн хөй чугула туугулар чоруттун.

Кызыл хоорайга 2000 квартира-ны газ-биле хандырган турар.

Күрүнеин капитал салышкы-нынын нийти хөмчөзү 98 мун рубль кирип үнел чугула туугу-ларында дөвөйлөп ажааларын чорударыга чарыгалар. Ол дийиттерин

күсө-биле районнарга тууйбу, хлеб заводтарынын, Кызылга хөгжүм-ши театрынын, республика библиотек-анын туугут дөвөйлөлдери бо чы-лын кылганын турар.

Капитал туугушкун талазы-биле кол сорулга чүл дие, туугут ажил-дарында бар четпестерин дарый уугу-каары, күчүлери ажилде дужа-рын дүгөйлөдери, туугушкун шына-рын бедирлер болуп.

Эш Арланмай илеткелинин төңтү кезеге республиканын кедээ ажил-агыйн, садыгын хөгжүдүзүнүн эел-чегил сорулгаларын депутаттар-нын кичээнгейин улаңдырган. 1966 чылда 19,6 мун тонна аэтти, 21,4 мун тонна сүттү, 2050 тонна дүктү күрүнеге салары, 550 мун рубль түгө аң-өдүктү дужаары планда көрдүңүп турар.

Бо чылын кедээ ажил-агый кул-тураларын дүжүтүүн бедирлеринде туугут кичээнгей салдынар. Ортама-биле тектар санында тараа култу-галарынын 9,5 картофельдин—70, ногааларын—95 центер дүжүтүн алыр планнаттынган турар. Тараа-нын нийти чылаанын 244,0 мун тонна чедир, ол чорук күрүнеге тараа садынын планын күсөлдүр болгаш иштиги бүгү хөгжөлдө-лөрдү хандыгар арганы бээр. Карто-фельдин бүдүрүлгө 30 мун тонна, ногаалары— 6,4 мун тонна чедир болгаш ол республиканын хөг-жө-лө-нүн бүрүн четчил болуп.

Республиканын кедээ ажил-агый-нын кол адыры—мал ажилын сай-зырадырынын улуг сорулгалары көр-дүңүп турар. 1965 чылда болаарга колхоз, совхозтарга бола малын баш санын 7,2 хуу, шөзр малын—9 хуу өсүрүр, аэт бүдүрүлгө 10 хуу улгатырары, ийек бурунунен сүт саалазын ортумаа-биле 1200 кг, хөй санындаан дүк кыргылазын 2,2 кг чедир, семирткө-лө-нү 24 мун бола малды, 220 мун шөзр ма-ды, 24 мун хаванарын тургузары көрдүңүп. Бо сорулгалары чеди-ап болурунун чурт аргалары бисте бар дээрин муракчыларын дү-жугулаа хөргөйлөп турар.

1966 чылда үүрмөктөң салар ба-раан саарылганын 90,4 миллион рубль түгө чедир, азы өрткөн чылда демир-бетон 6,5 хуу өсүр. Нийти чөмөчө-лө-нү бүдүрүлгө-нүн саарылга хөмчөзү 6670 мун рубль болуп.

Чад беш чылдын баштайгы чылы-нын планын ооналгазы чедиш-кенин күсөлдүрүп практиктиг со-рулгаларын оратор илеткелинин тө-чүзүгө тодарай айткан.

1966 чылда Тыва АССР-нин Күрүне бюджетинин дугайында болгаш 1964 чылда Күрүне бюджетинин дугайында

Тыва АССР-нин саң министри, депутат А. И. КАПУНОВТУН илеткелинден

1966 чылда — чад беш чылдын бири чылдыг бистин республика-нын ажилчы чоннары Совет Эвиле-линин бүгү улустары-биле кады СЭКП ТХ-ның март болгаш сентябрь Пленумдарында улуг болгаш харымсалгалыг сорулгаларын шийт-пирлээр ужуруг дээрин эш Капу-нов бодуну илеткелинин эгезин-ге чугаалаан.

— 1966 чылда Тыва АССР-нин Күрүне бюджетинин төлөвиленин бо сорулгаларга дууштур чогааткан. 1966 чылда күрүне бюджетин орун-галар болгаш чарыгалар талазы-биле 38.547 мун рубльге болгаш 1965 чылга улус 2.503 мун рубль азы 10 хуу өсүлгө-нү кылдыр си-лерге көрдүңүп бажылары-биле кирип турар-дыр.

Социалист ажил-агыйн бюджетке үндүрүп болгаш аргы орун-галдан шилчиге хөвир-биле кирип түннөр бюджет орулгаларынын кол чүдү болуп турар. 1966 чылда саарылга үндүрүп болгаш аргы орун-галдан шилчигелер 13.255 мун рубль болуп. Колхозтарын олча-ажыч үндү-рүгү 899 мун рубльге төлөйлөт-тинген.

Мынчанга бюджет орулгалары-нын чедишкенин күсөлтүмүн бүдүрүлгө-лөр боттарынын бүдүрү-лгө-лөр планынын чедишкенин күсө-лдүп, иштиги ажил-агый мөөнө-лө-нүн көвүдөп, күш-ажылы бүдү-рүлгө-лөрү бедирлерин үнелдеш, продукциянын бот-үзөин чигилеп, өрткө-нүн болгаш техниказын чаа чедишкенин бүдүрүлгө-лөр нег-теринден хөйчүлө хаваржып тур-дар деп чүкө билингир дээрин ми-нистр медегелеш.

Бистин республиканын Кызыл электростанциязы, типография бол-гаш өске-даа чамдык бүдүрүлгө-лери боттарынын бүдүрүлгө-лөр про-граммаларын чедишкенин боттандырып, бюджет мурунга хүлээлгезин өй-шаанда күсөлдүп турарлар.

Ылаңгыга-даа бүдүрүлгө-лөр план-нарын күсөлдүп шыдаан, күш-ажы-лы бүдүрүлгө-лөр бедирлерин хан-дырбас, продукциянын бот-үзө-ин чигилеп болгаш мөөнө-лө-нүн тургузарынын ооналгазын күсөлтү-пес, материалдарын болгаш чиги-ттин ажыр чарыгаларын болдур-уп турар бүдүрүлгө-лөр база бар. Чөгүм-на харын ол бүдүрүлгө-лөр

бюджет мурунга, боттарынын хү-лээлгезин күсөлтүп турарлар.

Пиво заводун чижик кылдыр ап болуп. Бо бүдүрүлгө 1965 чылдын 11 айларында пиво бүдүрүп планын 96,6 хуу болгаш ээрипс суксуну-нуун — 73,9 хуу күсөлткен. Оон бүдүрүп турар продукциязынын шы-нары куу. 1965 чылда 18.740 литр пивону болгаш 17.000 литр ээрип-сес суксуну багай шынары азы үн-дүр бижээн. Ол бүгүнүн түннө-линде пиво заводу өрткөн чылдын 11 айларын дүгүзүндө бюджетке 40,0 мун рубль саарылга үндүрүп чедир бербээн.

Тууйбу заводу 11 айларын пла-нын чүгө 83,4 хуу күсөлткен. За-водта бар техниканы ыракта-ла долу эвес ажиллап турар, механизми-рин болгаш агрегаттарын ачаа ту-гары ажаа эвес таварга апарган. Бүдүрүп турар продукциянын бот-үзө-нү аар, пландан ажыр 10,0 мун ажыр рубльги каражаны болдур-ган.

«Коммуналдугун» септелге-туугут өргөлдө бюджет мурунга хүлээл-гезин күсөлдүп турар. Харын өрткөн чылдын 11 айларын иш-тинде 500,0 мун рубльги каража-зын болдурган. Тургустунган бай-дал-биле холбаштыр, республиканы Министрлер Чөвүлөи бо каражаны бюджеттиг күсө-биле дугаар уужуга таварышкан.

Орук-туугут өргөлдө туугут ажил-дарынын өрткөн 86,0 мун рубльге артадып, 126,0 мун рубль түнүгү аргы орулгалар алыр тургаш, чүгө 7,0 мун рубль аргы орулгалар алган. Оон түннелдизе бюджетке 110,0 мун рубль чедир бербээн.

«Тыва суг туугузу» туугут-мон-таж өргөлдө 40 мун рубльди бюд-жетке чедир бербээн болгаш өскө-даа бүдүрүлгө-лөр база ажил-агый организацияларын боттарынын хү-лээлгезин күсөлтүмүн.

Бюджет-биле санажыгаларын хөзө дээрке ийги чергенин-дир, бюджет «манаш» болуп-ла ыйнаан, ажил-агый саарылгазынга артык көпөктит турарында хөз чүү боор дугайын ийиги ууртукчулар бисте ам-даа бар болуп турары хараал-чым. Эрткен чылдын 11 айлары-

нын дүгүзүндө чүгө Кызылдын бүдүрүлгө-лери саарылга үндүрү-дөн болгаш аргы орулгалар шилчи-лелерден 700,0 мун ажыр рубльди бюджетке өй-шаанда кирибей саа-далганын чугаалаарга-ла четчир.

Коммунал ажил-агыйн систе-мазында турар автотранспорт кон-троля, республиканын олар чүдө сайгарып конторын, суг ажил-агыйн болгаш өске-даа бүдүрүлгө-лөр бюджетке төлө-лө чуртун үрөп турарлар.

Бюджетке акша-хөргөйлө-нүн өй-шаанда кирибес чорук улус ажил-агый планында көрдүңүп хөмчө-лө-нүн акшаладырынга улуг бер-гелери тургузуп турар деп чүвени бүдүрүлгө-лери болгаш организа-цияларын ууртукчулар база бух-галтерлери билип алыр ужуруг.

Бистин республиканын байдалы-нда бюджеттин орулга талазынын күсөлтүмүн хөргөл кооперация-зынын ажилында хөйчүлө хамаар-жып турар. Бюджеттин орулгазын күсөлдүрүлгө-лөр чамдык чок сал-дарын чедирин турар улуг четпестер хөргөл кооперациязынын ажилы-нда бар дээрин чугаалап каар хө-рек.

1965 чылда саарылганын ажыр чарыгалын, ажил-агыйн эвес чо-руктан чидиргилери болдурган болгаш өске-даа чылааганынын түннелдизе аргы орулгаларын планын күсөлтүп болгаш эл хөй түн-дүр олча-ажыч үндүрүп бюджетке чедир бербээн. 23 нийтелдерден 12 нийтелдер аргы орулгаларын планын күсөлтүп болгаш 118 мун рубль аргы орулгалар чедир албаан.

Ылаңгыга Барыин-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Бик-Хем болгаш Овур рай-полар аргы орулгаларын планын кү-сөлтүп. Оон түннелдизе чүгө бо райполар безин бюджетке 30,0 мун рубль чедир бербей барганын.

Республиканын хөргөл коопера-циязын ажилында улуг четпестерин, самчылдагын түнү 1965 чылдын январь 1-е 510 мун рубль турганын 1966 чылдын январь 1-е 720 мун рубльге чедир көвү-дээгин министр шынгым буруу шаап демдегелеш. Оон ужурунда дыка хөй түннөр баа-ла бюджетке чедир кирибей турар.

Чамдык районнара ажилчы чон-нар депутаттарынын чер-чер Совет-тер бөлжөткө чондан ажаа-хөргөй-лери өй-шаанда кирип алырын ужу-дузанын чедир үнелер көрбөй турар. Оон ужурунга Бай-Тайга, Тес-Хем, Улу-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш өске-даа районнара үндүрүг бол-гаш страхование чылаанын багай чоруктан.

1966 чылда республика бюджет-нин чарыгалары кол улаганын кынар талазы-биле даразында тү-нерге доктаатынып турар: улус ажил-агыйынга 848,0 мун рубль азы өрткөн чылга улус 106 хуу өсөр, кедээ ажил-агыйн ажаал-дырынга 1067 мун рубль кирип турар, ол бола 50 хуу көвүдөр дээни ол. Суг ажил-агыйынга 7

ШЫН

Солун, дээштиг чаа чуулдерни тывар

Республиканың культура аймак-дакчыларының чөвүлел хуралы Кы-аыла болуп эрткен. «Хөй-ниитини көрүдөөнүн түнелди болгаш Совет эрге-тагырганын 50 жыл оюнга белетке ажалдарын чорудар талазы-биле культура албан черлериниң со-рулгаларына дугайында» илеткелди СЭКП обкомунун секретары К. С. Шойгу кылган.

СЭКП ТН-ның март, сентябрь, Пленумдарының шийирлерин ило-догду фронтунун аймакдакчылары-ның мурунуга чаа сорулгалары салган. Экономиканың айтырыг-лары-биле чергелештир совет культу-рамын хөгжүлдөөнүн айтырым хамы болгаш бүгү талазы кылдыр тургузуп, хоорайга болгаш кедээге культура тургузушкунунун улам ыйнагы хөгжүлдөөнине улуг ар-дар-жылар ажалдарын СЭКП-ның Төп Комитети айткан — деп, илеткелди ол кылчар эгелзэн.

1965 чылда республикага эр-кен хөй-ниити көрүдөөнү клубтар-ның культура бажынаарының, би-блиотеканың, кызыл өлгөрүнүн болгаш кызыл булуварының, кино-чегиндеринин ажалын экижидип, оларның материалдыг баазанын бы-жылдарында канчаар-даа аажок улуг илгилг болган дээрл көрүдөөнүн түнелдинден илерзэн.

Көрүдөөнүн чоруп келген үезиниң дүргүзүндө клубтарга, культура ба-жынаарына болгаш библиотекалар-га тематиктиг кеңселер, ужуражы-ла, кеңселери, диспуттар эртин, көсүк агитация экижиз. Бот-тыныг уран чүлү коллективтеринин ажалын калбак хөгжүлдөөн алган, материалдыг бааза быжыккан. Илгилги Тыва АССР-инг Дөдү Со-ветиниң 1965 чылдың июль 23-те болуп эрткен сессиясынын сөөлүндө культура-чырымышкын албан чер-лериниң ажалын көсүзү-биле эки-жиз. Чыл дүргүзүндө 14 чаа клуб-тар турттуган, олар чүлү белетке-лиг болган ону чедирп алырны, де-рлг-херекселдер-биле халдырары эртен чылдарлааында мракта экижиз. Хөй-ниитиниң киржилгеси-биле концерт көрүдөө 4 чайгы те-атр турттуган, чагайжылдыла, но-гайчыдыла ажалдары мракта эки-жиз.

Көрүдөө эртинеринин таламы-биле Улут-Хеминиң район комис-сия-ның (комиссияны дарагы, пар-тия райкомунун секретары турган, ам райкомунун дарагы эш Бүдү-оол) эш ажалын демгелээр ужу-дуг. Бо чутула хемчегиниң дүргүзү-ндө улут-хемчилер улут ажалдарын кылдыр чоруткан. 3 чаа клубту, 2

кызыл булувару тудуп, эки дээр-эн. Бүгү-ле библиотекаларга, клубтар-га чурум-тыскаалдыг болуп чоруту-тургускан, культура албан черле-риниң чорудуп турар идея-политик-ниң ажалының деңгели көсүзү-би-ле бедзэн. Партия райком болгаш райкомунун культура одагаларын ажал-чорудулаан удурун баш-таары болгаш оларга практиктиг дуза чедирерин доктаамал кечээ-гейге ап турар. Шаа кылдыр чорук-туң түнелди, бо районда клуб-тураның дөрт албан чери көрүдөө-ниң тилектериниң одурунуга киргени тааралга эвес.

Колхозтарын, совхозтарын удурутчуларын, таламдын культу-ра албан черлеринин ажалы-ныга улуг дузаны чедирп, оон материалдыг баазаны быжылда-рын доктаамал кичээгейге алган черлерде ажал-херектиң эки болуп турарын практика херек кырында көрсүскен. Илгилг ажал-агылларга Барымы-Хемчикте «Болышевк», Бай-Тайгада «Кара-Хөл», кедээ ажал-агыллар Талдыда дуржулга станцияла, «УТКА 25 чыл», «Улут-Хая» совхозтар болгаш еске-даа чер-лер хамааржыр.

Амгы үеде республикада 162 клуб албан черлери, оон агайла үш улус-чу театр бар. Бот-тыныг уран чүлү коллективтеринин киржилгеси-лериниң саны чыл бүрү-ле өзүп турар апарга, амгы үеде республи-када 350 уран чүлү коллективтер бар, оон киржилгесиниң саны 4600 киши ашкан. Көрүдөөнүн чоруп келген үезиниң дүргүзүндө клубтар-га 3547 концерттер, 290 тематиктиг кеңселер, дымтамылганың 1450 ке-жээлери эртин, лекция, беседалар болгаш еске-даа массалыг хемчег-лер хөй катал болгулаан.

Культура-чырымышкын албан черлериниң муракчаларының албан ажалын илеткелди алаан. Моон му-рунуга парлалга, радиога мактап келген муракчаларда агайла, чаа аттар тыттып келген. Оларга Ша-гай-Арыга библиотекка эргелеткен Нина Аракта. Токула культу-ра университетинин директору В. Озе-ров, Бин-Хемде кинематограф Сергей Кунга болгаш оон-даа еске. Күл-турарын муракчы одагаларының болгаш молбанарының арга-дур-жулаары еске-биле калбаа-биле илеткелдериниң эржөк чутулаан илеткелди айткан.

Республиканың киночегиндериниң ажалдакчылары көрүдөөгө шүптү киришкен. Материалдыг бааза бы-жыккан. Көдөңгө 8 киностановака-ларында дөдөө экрандарын тургус-кан. Россия Федерациясынын кино-факторларын аразында калбар-ган социалистиг чарыкка бистин республика 1-ги, 3-кү кварталдарда тилектериниң одурунуга кирип, РСФСР-ин Министрлер Чөвүлели-ниң Кинематография талазы-биле күрүге комитетиниң Хүндүгү би-жиктерин болгаш ажаа шанаалары алаан. Талдыны, Каа-Хемин, киностановакалары бүгү-ле планын оонадаларына күтүскен. Эрин, Тес-Хем, Бай-Тайга, Барымы-Хемчик районнарының киночегиндери багай ажалдаан.

Көрүдөө эртен. Ыччала-даа чам-дык культура-чырымышкын албан черлериниң ажалына көсүк эс-керлишкенин болгаш, Ылаңгыла Бин-Хем, Каа-Хем, Талды районна-рын кедээ суурларда байдал дү-рүрениг болуп арттышкан. Бо ра-йоннарын суурларын барык-ла хөй кеэлини клубтары чавыт, дап-кыш, оларын шаг-шаанда тутканын-да ири баксыраан. Кышка бе-леткели багай чорутканында Эри-ниниң культура бажынаары, Тес-Хем болгаш еске-даа районнары чамдык клубтарының одаар чүлү ам үздүгөн.

Чөвүлелиниң культура албан черлери моон мурунуга көрүдөөгө эки түнелдиг болуп келген. Ыч-чала-даа оларын чүлү Шеми клуб-у, Чыраа-Бажының культура ба-жынаары еске-даа сөөлү үеде ажал-ны баксыраткан. Улусчу хор ажал-ны шүт саксаткан, улусчу театр багай ажалдап турар. Чалаанда культура бажынының эртинерин турар кежээлери эне-чавыс де-недиг, ылда чаа солун, дээштиг чүлүгү чок.

Клубтарга, культура бажына-рын, библиотекаларга, кызыл бу-луварларга, кызыл өлгөргө культу-ра массалыг, политкижибилгелер ажалдарын чорудары чонга солун, улут-шындыг, дээштиг болдурун, чаа хемчилер дилеп тылар херек. Көрүдөө кедээ библиотекалардан 1-ги черин алган Мугур-Аксыйн библиотеканың номчуучулар-биле массалыг ажалды чорударынын чаа хемчилер ты турарында номчу-учуларын саны 812 киши ашкан. Оон

эртелекчи Сааа Самбууун чорудуп турар ажалы солун, дээштиг, улут-шындыг. Каа-Хемин Суг-Бажы, Улут-Хемин Кызыл-Даг, Чыраа-Бажыны, Кызыл-Мажалын библиотеканы боттарының ажалын Мугур-Аксыйн дег кыл-дыр тургускан болза, оларынч ном-чуучулары хөй болуру чутаааа. Улут-Хемин район библиотеканы семнарларын кедээ библиотекалар-ның баазанын эртинериниң турары ба-за-ла республикада бир дугаар чаа чүлү болуп турар.

Хөй-хөй клубтарын, культура ба-жынаарының эртинерин турар ке-жээлериң шынары чавыс, ылда чаа, солун чүлүгүр кончут эвези, репертуары кончут ады. Совет эу-рун чаа культуруг чачылдарын болгаш шажыкчы эвес байырдал-дын (кышты дээрин, часты ук-курун, намы четкекенин, чаа төрүтүнгенин) хунерин, куданы культуруг эу-биле эртинерин бол-гаш еске-даа чүлүгүр) солун, ул-та-шындыг кылдыр эртинерин бо-лурунун бүгү аргалары бар. Напо-нал онзаган хемчеглерин эртинерин культура албан черлери база-ла өө-ренип көөр херек.

Школа дооскан оолдар, кыстар кохоска, совхозка чыл бүрү-ле хөй-биле ажалдап кирип турар болгай. Малчыларга, тараямлар-га тураскааткан хемчеглерин чут-га эртинерин болгаш. Шериг баар оолдарын үдэрин арагалашкын-би-ле доосуп турар болгай. Оларын үдэрин клубка, культура бажы-нына солун, хөдүгү кылдыр чүгө эртинерин болгаш боор? Куданы бол-гаш паспорттар тыспырын байыр-далды-биле эртинерин бисте кончут ховар.

Культура албан черлериниң чон ортузунга чорудар ажалын солун, дээштиг, улут-шындыг болдурун, чөвүлел хөй талазыг айтырыг-чы улут кичээгейин угандырарын сагал берген эштер база-ла чутаа-лаан. Каа-Хем районуну культу-ра кидизиниң эргелекчи эш Рибеева Сарыг-Септин культура бажында болгаш Сизим клубунда солун ке-жээлери эртинерин турарын чутаа-лаан. Район төвүнү культура уня-верстеди беш чыл ажалдап турар. культура министрствозунуң тала-зында дуза чедирп, музыка бол-гаш уран чорула дугайында лек-циялар-биле халдырган чүве болза,

оон кичээли улам-на солун болуп турган. Комсомол райком, культу-ра аймакдакчылары, төрөдөр ком-итеттерин аразында быжыг харыл-даалыг ажалдап турарын ол санаа-лаан. Талды районуну культура кидизиниң эргелекчи эш Шевченко көрүдөөге культура одагаларының канчаар киришкенин чутаалааш, культура-массалыг ажалдын солун, дээштиг хемчилерин тывар дөш орадакчыларын кылдыр тур-арын, Хову-Аксыйн культура ба-жынына шеригден халалыг ке-жээлериң кежээни байырдалды-биле солун кылдыр эртинерин, халалык келген анык кижииниң ам эки ажалдап турарын чутаалаан. Комсомол-биле культура албан чер-лери аразында быжыг харылдаанын тудуп ажалдаар болгаш чонун коммунист кичизидигеин, бот-тыныгы уран чүлүгү хөгжү-деринге эки түнелдиг болуп дөр-

эни, ажалдын чаа солун хемчил-рин тыварын ВЛКСМ обкомунун секретары эш Штейн саналдаан. Комсомол-биле культура аймакда-кчылары демгил ажалдаар болза, шынап-ла хөй чүлүгүр кылдыр болуп, Уруглар секцияларын клуб-тарга чүгө тургузуп болбайла, ком-сомолчу аныктырын куданын, культуруг эу-биле солун кылдыр эртинерин база-ла олардан хамаар-жыр, интернационал клубтарын олар чүгө органиастап болбайла? Улут-Хем райкомунуң дарагы эш Бүдү-оол район көрүдөөгө канчан эки түнелдерин челип ага-нын чутаалааш, бо чарлаткылар көрүдөөгө база-ла эки чери алыр бис дээн. А Чөвүлелиниң районун культура кидизиниң эргелекчи эш Динсеп чүлүгүр бергеп, бот-тыныгы уран чүлүгүр республика көрүдөөгө бистер бирги черин алыр бис деп бастыкпач чутаалаан.

ЧУРУКТА: чөвүлел хуралдың киржикчилери чалсар аразында.

Фотозу В. РАЧОВСКИЙНИИ.

Совет Эвилелиниң Коммунист партиясынын Программасы биске кел-дир үеке сонаны ажалды, улус ажал-агылды, культура тургу-зушкунунга болгаш чонуну матери-алдыг чаагай чорутка чедип алыр-на бандыг сорулгаларын турп ту-рарын айтп берип турары-биле ба-жынымын хөй, күтүвүс деңгели чок. Оон-биле бистер амыралымыс-ты чаагайжылды, күзеленисти бот-тадырп турар бис. «Күш-культура болгаш спорт кижилерин хун-бүрү-деги амыралымыс быжык-биле ки-рер» деп бижээн. Ол чүлү дээн ол? «Чурттагы чонга халезиле-даа, шаанла хемчил-даа, халас азы чин-геде байдалдыг-даа дыштаран ар-ганын бээр соруга-биле хоорайлар чо-рунга дыштаналга бажынаарының, наисоветтарчыны, аалчылар бажы-наарының, турисчи баазаларын ту-дусхунун боттандыры-дыр».

Бир-даа ол бүгүн Программала айткан болганда, ол ырааыла күе-сеттинер, бистин бо хуну амыралы-мыс кылдынып турары билдин-тур. Ол мшкаш Владимир Ильич Ленин бодунуң «Чуну кылдыр» деп ажалында Писаревниң «Челиш-пэн күзүлүгү частырын» деп чүлү-дүниң моон алаанда сестерин кини-лени сактыры артык эвес: «Кажан күзүл биле амыралымын аразында бандыг-ла бир дегил турар чүлү бар болза, ынчан бүгү-ле чүве чаагай болуру». Ынчаарга совет улустун кү-зүл биле амыралымын аразында «кандыг-ла бир дегил турар чүлү бар» эвес, харын ол Улут Ленинниң өлүм чок өрөдигиниң атын-биле шүт боттанып турарын билди бис. Ынчанга күш-культура болгаш спорттун чонуну амыралымын ка-бым хире ажалды, ону улам ыйаи сайырлар, чаа-чаа аргалары ажалдап кылдыр, тыныгыр хемчег-лери алыр, дээштиг шийирлерин үндүр чорутуң чутулазы-даа ы-ла болуп ужурут. Келер үе бистин

болганда, ажаа чутула херек чүлү-дүн бистер бөгүн үндөйүп тургузар, оон дээш салыр ужурут бис. Чоок-та чаа болуп эрткен спорт ниятиле-деринин болгаш организациалар-ның республика чөвүлелиниң пре-зидиумунуң база спорттун эки-тура «Урожай» ниятилериниң каттышкан пленумунга болган улут чутула ба-за-ла ону оло эртен.

Индирге үчүп келген кижиле бүрү-ле бодунуң сагыжында аарып чо-руур айтырыгларын көдүрүп, ону коллективтиг канчаар шийирлеп болурун оруктарын дилеп, сумелер солдурун айткан турган. А олар-ның шүптүзүнүн түнелдерин мөөн-нээр болза, Тывага спортту канчаар сайырлатса чогурула, чүлөр чедир кылдынмай турарыл, база ону кан-чаар организастаа экил дээринче улугар. Ол черде чөп. Чүгө дээр-ге бистин буртуңаар депшигенис бе-дээл тудум, ажал шыгы кызылмын, хостуг шактар көвүдээр. Ынчанга кижилерин кол-ла ажал-чорудула-газын бирзэн яны-бүрү спортчу хемчеглерге чайгылар апар.

Чамдык чедикшиинер. Сибириниң болгаш Чөвүлелиниң национал спорт талазы-биле маргылааларына бистин республиканың спортчулары ко-манда талазы-биле үш чыл улаштыр ийги чери ээлеп келгени черле өө-рүнчүт. Спорттун массалыг чоруп челип ап, ону чонун ортузунга не-тередир дээш чамдык орадакчы-нынарын кылдып турар Кызыл-дыг кедээ ажал-агыл техникумун, Оу-р районун «Торгалыг», Талдының «Революцияны чалымы», Каа-Хемин Ленин аттыг колхозтарын,

Кызылдың МЭЭ профессионал-тех-никтиг кедээ ажал-агыл училище-нин, Ак-Довурактың демгелдээ чо-гуур. Чыл келген тудум, бирги, ий-ги разрядтын спортчуларынын, хөй-ниити инструкторларынын саны кө-вүдөлүр турган. Чамдык маргылаалар-ны эртинерин организастаа апарган. Судьялар составы экижип, спортчу күрүзүлгөр база бедип олурар. Ылаңгыла хостуг хуреш талазы-биле ажал чедикшиинер бар. Мегелер Ондар Суур-оол биле Мөнгүн-оол Биче-оолду, чинк атлет Василий Баклы-ковту, хаакчылар Глухов биле Шет-ковту, хоо көдүрүчүлери Горкин биле Чижовту, хостуг хурешчилер Ондар Федот биле Мумба Николайны, спортчу салгаларынын кижизиди-челери Абросимов биле Петровту бистин республиканың чону эки билди.

Чүвү чөвүлел турары? Спорттун бүгү-ле хемчилериниң нийти сайыр-алын алыр болза, бистин «аксап» турар талааларымыс хөй. Оон кол-ла үндөлини спорттун массалыг чоруп челип алаанында, дээр спортчулар-биле чыл дүргүзүндө үргүзүлүп бе-леткелди кылбайн, чаа кижилерин дидими-биле депшиини үндүрбей ту-рары болуру. Эң ылаңгыла коньки, хоо бөмбүк, гимнастика, чинк атле-тика, чаа алдар, шой көдүрү талазы-биле көрүзүлгөсү кончут куду. Ынчаарга ам спорттун сайыралыг чүлү шактыктып турары? Бир чү-лүндө, спортчу негелдерге дүжүп турар стадиондар, залдар, клубтар, оода чалаарда бодун шөлдөр чедип-лес, четчи санамы инвентарлар чок, ийи чүлүндө, эң кол чүлү, ор-ганизаакчы ажалдар чер-черлерде бедик деңгеледе тургустуунаанында, ону партия, комсомол организациалары холга ап, хун бүрү удурутпайн ту-рар, үш чүлүндө, школаларга спорт ажалын чедир үндөйөй, башкылар-биле хантырбайн, уругларын спортка болгаш күш-культурага сонуралды болурунга четлес кижизидип ту-рар, дөрт чүлүндө, чүрттүн күш-культура институттарына тыва ка-дрларын бедиктевейн, ол талазы-би-ле ажал чорутпайн, спортчу хемчил-лери айы-биле чаа-чаа билдиги судьяларын, тускай тренерлерин бе-леткевейн, оларын өөртпейн ту-рары болуп, адаткын сөөлүндө, спорт пропагандазын солун болгаш радио бааза еске-даа көсүк агитациалар да-мычытар кошкач чорудуп, сурагыл спортчулар дугайында номнарны, брошюраларын биживейн келгени-дир.

Спорттун удурут ажалдакчыла-рына оларын организациалар болгаш политкиг талазы-биле деңгелин көр-бөй, чүгө спорт «аманы» билди-лери шилип ап турарында спорттун нийти сайыралымын баа бир четлес чылдааны болуп. Ол ажал-га партия, комсомол организациа-лары база-ла каскү ролду ойнаян турар. Чижээ, Бин-Хем бааза еске-даа районнарын спорт удурутчу-

лары үш-дөрт улаа солукшанын ай-тырла да четгир.

Оон-биле чергелештир бистин рес-публикага турарын сайырларымын, оон баазанын тургузунга таар-ымчалыг байдалдар бар түрбүжө, үдөп олурар. Чамдык маргылаалар-ны эртинерин организастаа апарган. Судьялар составы экижип, спортчу күрүзүлгөр база бедип олурар. Ылаңгыла хостуг хуреш талазы-биле ажал чедикшиинер бар. Мегелер Ондар Суур-оол биле Мөнгүн-оол Биче-оолду, чинк атлет Василий Баклы-ковту, хаакчылар Глухов биле Шет-ковту, хоо көдүрүчүлери Горкин биле Чижовту, хостуг хурешчилер Ондар Федот биле Мумба Николайны, спортчу салгаларынын кижизиди-челери Абросимов биле Петровту бистин республиканың чону эки билди.

Чүвү чөвүлел турары? Спорттун бүгү-ле хемчилериниң нийти сайыр-алын алыр болза, бистин «аксап» турар талааларымыс хөй. Оон кол-ла үндөлини спорттун массалыг чоруп челип алаанында, дээр спортчулар-биле чыл дүргүзүндө үргүзүлүп бе-леткелди кылбайн, чаа кижилерин дидими-биле депшиини үндүрбей ту-рары болуру. Эң ылаңгыла коньки, хоо бөмбүк, гимнастика, чинк атле-тика, чаа алдар, шой көдүрү талазы-биле көрүзүлгөсү кончут куду. Ынчаарга ам спорттун сайыралыг чүлү шактыктып турары? Бир чү-лүндө, спортчу негелдерге дүжүп турар стадиондар, залдар, клубтар, оода чалаарда бодун шөлдөр чедип-лес, четчи санамы инвентарлар чок, ийи чүлүндө, эң кол чүлү, ор-ганизаакчы ажалдар чер-черлерде бедик деңгеледе тургустуунаанында, ону партия, комсомол организациалары холга ап, хун бүрү удурутпайн ту-рар, үш чүлүндө, школаларга спорт ажалын чедир үндөйөй, башкылар-биле хантырбайн, уругларын спортка болгаш күш-культурага сонуралды болурунга четлес кижизидип ту-рар, дөрт чүлүндө, чүрттүн күш-культура институттарына тыва ка-дрларын бедиктевейн, ол талазы-би-ле ажал чорутпайн, спортчу хемчил-лери айы-биле чаа-чаа билдиги судьяларын, тускай тренерлерин бе-леткевейн, оларын өөртпейн ту-рары болуп, адаткын сөөлүндө, спорт пропагандазын солун болгаш радио бааза еске-даа көсүк агитациалар да-мычытар кошкач чорудуп, сурагыл спортчулар дугайында номнарны, брошюраларын биживейн келгени-дир.

Спорттун удурут ажалдакчыла-рына оларын организациалар болгаш политкиг талазы-биле деңгелин көр-бөй, чүгө спорт «аманы» билди-лери шилип ап турарында спорттун нийти сайыралымын баа бир четлес чылдааны болуп. Ол ажал-га партия, комсомол организациа-лары база-ла каскү ролду ойнаян турар. Чижээ, Бин-Хем бааза еске-даа районнарын спорт удурутчу-

ның дүрүмнерин кылтып чогадыры, хурешчилер аргаларын тускай ном кылдыр үндүрери-дир.

Спорттун яны-бүрү хемчилеринге холбаштыр хөй талазыг айтырыг-лары радио дамчытыр болгаш со-луннар ариннарда четчири-биле пардап келген. Чамдыктары, чижээ, тыва хурештин аргалары нийтинин чутаалажымын-даа болдуруп турган-на. Ыччала-даа бо талазы-биле республиканың Спорт чөвүлели-нин президиуму көдүртүгөн ай-тырыгларын шийирлээр талазы-биле каныг-даа дээштиг хемчеглерин албаан болгаш ажыктыг саналдар түнел чок артыкчаан.

Спортчуларын түнелдеринин бедик болуру — оларын нийти би-линген болгаш кижизидикчи ажал-дан кол хамааржыр деп чүвени ба-за-ла якут өнүктүрүлгөсү көрүп болуп бис. Оларда спортчу кижиле бүрүзү күш-ажылын азы бүдүрүлгөсүн шал-тычымы, ортумкатан өрү билдиги чоруту челип алганы черле дөкө-сөнич. Ынчаарга мына күш-күлү-туржулар чонун барык-ла чеден хузуу болуп турар. А бисте чече уу-лу? Оларда якут кыстарын спорт-чу алдары лыка бедик турда бисте чүгө тыва кыстардан бедик түнел-ди кижилер үнмөй турары, ону чүнү-биле тайылдырлап болуру? Оларда разрядды кижиле бүрүзү-ле спортчу пропагандистер-дир, а бисте чүгө бодунмайн турары?

Нийти-даа, национал-даа спорттун сайыралыга кожа национал олас-тар, республикаларга делегаттар чо-рутуп, дуржулга солтуру чутула не-геттинип турарын бистин Спорт ча-вүлели болгаш удурут организациа-лар чүгө ескерейн турары? Ыччал көрөдө хамык ужуру туду? Спортчу кадрларда болуп ужурут. Кызылда күрүмнени башкы институтунуң чамыга нийти-даа, национал-даа спортту сайырлар соруга-биле оода-ла факультет ажалды болуру-нун арганы чок бе, каныгы? Бо айтырыг хөй-ниитини сонургадып турар.

Партия Программасында айттын-ган чүлүлери амыралыг ботанды-дыр, күш-культура болгаш спорттун чонун амыралымын баа бир чарыкка кедээ болурун төдөөдө материалдыг баазаны амыралыг ага-лал тургузары, спорт пропаган-дазын күштөлдери, оон организаци-ка салдары бедилер, бүгү-ле спорт организациаларын болгаш эки-тура нийтилериниң боду-ла билдиги, бодунуң хөдөөниң мастерлери-биле доолдары, республиканын шийте-ти спорттун массалыг чоруп челип алы-ры дээш похоту чаралары болуру. Ол-ла бүгү-партиянын ХХП-кү сьездинге болгаш РСФСР-ин бааза ССРЭ-нин улустарынын спартакиа-дазына күш-ажыкты болгаш спорт-чу чедикшиинер-биле ужуражыр принципке чатыргаткан турар ужу-рут. О. СУВАНПИТ.

Боттары кылып алза...

Эрткен чылдың августун бир-ле хунунде кежээ, мээж кожаа чедип келгеш, мында деп чутаалаан: — Белек алдым. Донда-Ростов хоорайда кырган ала-мем мөөдө алоктар чоруткан, орукка ес сонган, Чалаана почтамын 12 хонган-дыр. Чыгылда чүвү боор, алокт читинмес кылдыр үрелип каап-тыр. Чогугу үезинде почта-чыларын дынчатып кончутун — деп мындыг.

Сөөлүндө тодарайга чүвү болган дие: эзелери чок боорга, бир дугаар дынчатып, почтачы ба-жыныг чарык черинге сүп кааш, чоруй барган. Ындыг-даа болза, ол дынчалыгы кым-лаа көрбөз, бок-биле казы ширбиктинген. Чү-гүла дынчалдыларын, азы чедир-илгелерин почтачы кайы-хамаан чок черге сүп каап болбас. Ийи

талазында бажының эзелериниң бааза четпез, чүгө черле почта хааржаан кылып, азы салып ал-бас чүвө? Ону бажынының даш-тында алып алырга, чаага-даа, дынчалдыг бижин-даа чиплес, поч-тачынын ажалын чингедиринге-ла дуза болуп.

Чалаана хоорайның чуртталга бажынаарынын хөй кеэинде солуннар, сеткүүлөр сутарыга таарыштыр кылган почта хаар-жаа чаягыс-даа чок. Соруга чүд дие, бажын бүрүзү почта хаар-жактыг турары күенчиг апарган. Бодун хааржактары чурттакчы-лар боттары-даа кылтып ап болуп, салып алыр дие, салгылар-даа бар. Чурттакчылар бажынаа турганда, почтаны уктуп алыры улуг хүндүлел-дир.

Т. МОНГУШ.

СПОРТ

Гастингске тилелге

ЛОНДОН. (СЭТА). Шыдыраачылар-ның Гастингске болган делегей мар-гылаанын тилекчилери гресс-мейстер Борис Спасский (СССР) биле Вольфганг Ульман (ГДР) болганнар.

Олар тос салыглан 7,5—7,5 саннар-ны ап, бирг болгаш ийги черин үлдешкен. Совет грессмейстер Ег-лений Васиков алды санны алгаш, үш-кү чери ээлзэн.

Мурнунда уттурза-даа...

Республиканың спортчулары ам кыштын чыгы хунерин ажалдап алгаш, маргылааларын эртинерин турарлар. Чоокту эр-кен хунерин бирзэинде. Каа-Хем биле Токунуу хокейчилерини Кызылда «Совет, Тыныны 5 чыл» стадиона эртинер мар-гылаазы солун болган.

Хаалазында ыравайн келген Ынчанга оюнун бирги чарты-ны 5:1 бооп доозулган. Кыска чалсар сөөлүндө каа-хемчилер ту-ружун ескертип, темпин дүге-деткен. Оон түнелдинде Току-нун хокейчилериниң хаалазын-че 3 бөмбүк кирген. Ынчан сая 5:4 болуп берген. Демисел улам чылгелген.

Токунун хокейчилери мур-нуку ужуражымында чедиме чок ойнаа-даа, бо улаада капша-гы чоруп көрсүскенер. Бөмбүк колдуула-ла каа-хемчилерин

Токунун спортчулары беле-кедиг чоруп көргүзүп, санын 7:4 кылдыр дооскан.

А. КУМАЯК.